

La història de Jacob Xalabín. Realitat i ficció al voltant de Kosovo

Antoni Maria Espadaler
Universitat de Barcelona

Les grans novel·les catalanes de mitjan segle XV, el *Curial e Güelfa* i sobretot el *Tirant lo Blanc*, com també a França en el mateix període el *Jehan de Saintré* d'Antoine de la Sale, per exemple, tenen en comú el fet de situar la culminació de la carrera militar dels seus protagonistes combatent el turc. Cap d'aquests novel·les, però, palesa una informació convincent de la realitat turca, i els seus autors en tenen prou amb presentar-los com a antagonistes de la cristiandat (Espadaler). De fet, Europa trigà molt a formar-se una idea completa de qui era i havia de ser en el segle següent el seu principal adversari (Pertusi 1972, 50). La caiguda de Constantinoble precipità la necessitat d'informació, i quan s'escriviren aquestes novel·les els turcs otomans començaven tot just a ser coneguts en els seus costums, organització política, capacitat militar, i per un disseny de conquesta de llarg abast que anava més enllà dels Balcans i s'abocava sobre tot el continent, per terra i per mar.

Tanmateix, les qualitats bèl·liques dels turcs – sense distinció de clans – havien estat objecte d'una encesa i primerenca lloança per part de l'autor de l'anomenada *Història anònima de la primera croada* (Bréhier, 50-52), i això explica, per exemple, que els exèrcits occidentals contractessin soldats turcs i es poguessin produir algunes confusions, com la que narra el rei Jaume I, el qual, en resposta a un comentari d'Hug de Montlaur, mestre del Temple, exclamà: “Maestre, en esta terra no ha turchs!” (Bruguera, 199). Si com a grup humà especialment dotat per a la guerra els turcs no trigaren a ser un punt de referència tan bàrbar com temut, allò que a Occident costà de percebre fou la ràpida adquisició d'estructures d'estat al llarg del segle XIV, per part dels que fins aleshores havien estat tribus seminòmades de pastors i guerrers, conseqüència de la seva expansió per la península d'Anatòlia substituint els bizantins, les formes polítiques dels quals assimilaren en bona part. No és pas aquest l'aspecte que es destaca en obres que un català d'aquells anys podia conèixer, com la *Flor de les històries d'Orient* del príncep armeni Aitó de Gorigos, traduïda en els anys finals del segle XIV. O com la *Crònica* de Ramon Muntaner, que parla de “gabelles” (c. 205) per assenyalar els diferents grups que controlaven un determinat territori. No és sobrer de remarcar el bon record que deixaren els turcs i els turcoples en la memòria de Muntaner, fins al punt de dir que, en abandonar l'almogaveria, “a mi pres major enyorament d'ells per ço con en mon poder eren entrats e tota hora havien haüda major fe en mi que en null hom de la host dels crestians” (c. 233).

Com un afer purament bizantí el turcs apareixen a la *Vesió* del rossellonès Bernat de So, obra que Riquer data entre 1381-82 (1964 II), en la qual les derrotes davant turcs i tàrtars són interpretades com un càstig a la persistència en l'heretgia i els costums dissipats, retrets que seran una constant que perdurarà més enllà de la caiguda de Constantinoble el 29 de maig de 1453 (Gil, 42-3). Els turcs semblen ser encara un assumpte llunyà, però que ja implica les potències occidentals, fins al punt de reunir una àmplia coalició sota el guiatge de la creu a la *Història de Frondino e Brisona*, el protagonista de la qual emprèn “un viatge/ per veser lo carnatge/ que es farà lai dels turcs,/ on pro castells e burgs/ crei que veurai abatre/ per alguns qui combatre/ se'n van ab llor breument.”

Hom estaria temptat de veure en aquesta expedició a la qual s'incorpora Frondino un reflex de la croada que desembocà en el desastre de Nicòpolis el setembre de 1396

amb la incontestable victòria del soldà Bajazet (1360-1403), en la qual, per cert, prengueren part “aventurers” hispànics (Runciman, III: 414).

Aquesta batalla dona peu a l'única obra amb pretensions literàries que, redactant-se a Occident, era fruit d'algú que tenia un coneixement directe dels turcs i de la personalitat dels seus caps més destacats: l'*Épître lamentable et consolatoire* que Philippe de Mézières adreçà l'any següent a Felip l'Ardit, duc de Borgonya. Tres anys abans, Honoré Bouvet ja havia advertit, per boca del rei d'Hongria, de l'amenaça que significava Bajazet per als centreeuropeus en el *Somnium ad regem Francie super materia scismatis* (Paviot, 29). Però Mézières, que havia estat canceller del rei de Xipre Pere I de Lusignan, i que ja havia compost un *Songe du vieil pelerin* dedicat a Carles VI de França, on exposava plans de croada –pensant sobretot en la gabella més puixant, l'otomana, i en Bajazet en particular–, que en alguns aspectes recorden els del *Liber de fine* de Ramon Llull, no només no fa ficció, sinó que retrata el món turc procurant de fer percebre l'alteritat més absoluta.

Per contra, l'extraordinària singularitat de la *Història de Jacob Xalabín* en el marc català i europeu deriva del fet que es tracta d'una narració que combina fets i personatges gairebé tots turcs i documentats i episodis de ficció, en un territori d'Anatòlia confirmat pels mapes, sense cap judici de valor sobre usos i costums aliens, ni tan sols sobre un tema tan espinós com les creences religioses. L'únic partidisme detectable sembla atribuïble a una militància personal –“un catalano partigiano e militante” escriu Núria Puigdevall (Compagna, 13)– que no té res a veure amb la cristiandat, almenys de forma immediata, car es vincula al paper dels protagonistes de la novel·la, tots turcs. L'autor compta amb una bona informació sobre els esdeveniments que narra i els seus personatges més rellevants, sobre la manera de fer la guerra i les tensions polítiques entre els otomans, amb plena consciència que la seva matèria havia de resultar en bona part exòtica i desconeguda pel seu potencial lector. Això el converteix en un text aïllat, únic per les seves característiques, i una rara però apreciable mostra que devé existir, abans que es possessin de moda les “turqueries” a finals del segle XVI (Mas), un públic disposat a rebre ficcions que els parlessin de personatges, geografies i mentalitats que començaven a ser urgents de conèixer.

La *Història de Jacob Xalabín* (Pacheco), en els seus trets fonamentals és la següent: Issà Xalabina, dama de llinatge grec, esposa de Murat I (1360-1389), quart soldà (Sfrantzes, I: 1) de la dinastia que pren el nom del seu segon cap, Otman, s'enamora del seu fillastre Jacob Xalabín, un jove “bell e graciós, de edat de 22 anys”, i en veure's rebutjada cau en una greu malaltia. He d'advertir que en anomenar soldà Murat cometo un lleu abús de llenguatge perquè aleshores l'únic soldà era el del Caire. El primer otomà que dugué aquest títol va ser Bajazet a qui el soldà de Babilònia reconegué com a soldà però només de Rumèlia, o sigui la part europea conquerida als bizantins. Xalabín correspon al turc *çelebi* i el duen només els membres joves de la família del soldà, per la qual cosa es podria traduir com a infant o príncep. El soldà, preocupat per l'estat de la seva esposa fa una crida per convocar a la cort de Bursa els millors metges. Bursa era la capital del naixent estat otomà que les conquestes del mateix Murat traslladarien el 1359 (Antoniadis, 35) a la banda europea, a Adrianòpolis (Edirne), mentre Bursa quedaria com la capital històrica, on els soldans construïen els seus mausoleus, com ja anotà Bertrandon de la Broquère, que viatjà a Turquia el 1432 com a espia del duc de Borgonya (126). Segons Johannes Schiltberger, un bavarès capturat a Nicòpolis que serví Bajazet, la ciutat comptava amb 200.000 focs (99), exageració que només es justifica per la seva importància reconeguda per tots els viatgers (Yerasimos, 67). Es presenta a la cort “un metge jueu, nadiu de Contastinoble, qui havia nom en greguesch Quir [senyor] Mossè”, el qual, per resoldre el que ningú no era capaç de descobrir, en

un bell exemple de protocol mèdic, i com si prengué el llit de la malalta per un divan, convençut a més que ningú no coneix el seu mal com un mateix, decideix de “prendre-la en paraules.” “La folla de dona” confessa la passió pel seu fillastre, i el metge, de seguida cobert d’or, i tractat de traïdor per l’autor, en no poder convèncer Jacob de les virtuts curatives de dur a terme la voluntat de la seva madrastra, idea un pla per venjar-se’n. Quir Mossè comunica a Murat que aquest estrany mal s’engendra al cor i s’anomena “xamxa”, únic exemple d’un mot que recuperà Quim Monzó a *La magnitud de la tragèdia*, i que ha provocat multitud de propostes. La “xamxa” defineix un estat febrós causat per un desig furient no satisfet, el qual ha estat ocasionat per l’extrem plaer que la dama obtenia “ajustant-se ab vós, e vós ab ella”, segons explica el metge a un desesperat soldà. El mot ha de relacionar-se, com va suggerir Sait Sener, sense, però, donar-ne cap significat, amb l’hebreu *shemesh* o “en judeoaramèu *shamsha*” (2013, 21), que tindria el sentit mèdic de ‘febre’, ‘ardor’, i que en el *Talmud* també s’aplicaria al fet de ‘tenir relacions sexuals’ (Sokoloff, 1162). El remei que el metge li proposa és el lliurament de “lo fetge vostro o de vostro fill, que lo vostro e lo seu és tot hu.” Després de molts dubtes, Murat opta per salvar l’esposa i sacrificar el fill, i n’encarrega l’execució a Alí Baixà –l’històric Qara Halil Paixà–, presentat com el seu “governador e conseller major”, que és la manera de descriure el càrrec de qui fou el seu gran visir. El seu fill, també anomenat Alí Baixà, de 24 anys, amic íntim de Jacob fins al punt que feien la migdiada junts, “despullades totes lurs vestedures, exceptades les lurs camises”, brinda una solució al seu atribolat pare: els dos amics fugirien “a furor”, mentre ell podria presentar al soldà el fetge d’una cérvola, car, assegura, “no ha al món hom qui’n conegua res.” Ofert el fetge, la dona de seguida “hac gorió”, el seu marit se n’alegrà i Quir Mossè fou generosament recompensat.

Els joves, disfressats, s’encaminen cap a Síria, i al cap de sis dies, dibuixant un itinerari plausible, s’aturen al castell de Policàssio, molt probablement, como insinua Pacheco, Belikessir, situat a l’emirat de Sarukan, al qual anomena Serca (Sesa en Muntaner). L’endemà són assaltats per uns lladres “qui’ls prengueren e los robaren fins a lurs camises”, detall que pot respondre a una situació endèmica a la zona, car Ibn Battuta, que hi havia passat uns seixanta anys abans, anota que aquesta vila s’havia “omplert tota de malfactors” (Castells-Forcano, 412). Penosament arriben a la ciutat de Palàcia, al costat de les ruïnes de la Milet grega, a l’emirat de Menteixe (la gabella de Mendeixia de Muntaner, c.206), freqüentada per les naus dels genovesos (Hrochová, 511) i presència veneciana. Allà són acollits per una “proufembra assats vella” i refan el seu estatus captant, i un cop tornats a l’antic estament criden l’atenció del senyor del lloc per les seves cavalleries. L’emir de Palàcia, Hocman Bey [senyor], tenia una filla de 17 anys, Nerguis –un nom floral: el narcís–, la qual havia de ser conduïda en breus dies a les terres del seu futur espòs, el senyor de Satalia, a l’emirat de Tekke, també anomenat Hocman Bey, com l’emir que el governà entre 1377 i 1389 (Balivet, 111). Tanmateix, s’enamora de Jacob Xalabín i assabentada que seria corresposta per una cambrera que fa d’intermediària, planeja que els dos amics i la donzella l’esperessin al monument funerari, la “torre”, on reposava la seva mare. Es tracta, com explica Pacheco, de la *kubbe*, és a dir un mausoleu coronat en forma de cúpula, d’on rep el nom. Nerguis aconsegueix que la comitiva que la duu a Satalia s’aturi prop de la “torre”, i ella s’hi tanca amb l’excusa de donar el darrer adéu a la seva mare, mentre el futur espòs acampa a l’exterior. La trobada amb Jacob és tan intensa que els amants “abrassats, caygueren en terra estramordits”, i així van estar-se per “spay de tres hores”, en una escena que retrobarem al *Tirant lo Blanc*, i que també es llegeix a la novel·la bizantina *Belthandros i Crisantza*. Davant el risc que això suposava, Alí Baixà, demostrant novament la seva llestesa, despulla Nerguis i es vesteix amb les seves robes, sense ser

conegut, “car sapiats que en aquella terra han tal usança: que totes les dones van ab les cares cubertes e null hom no les pot veura ne conèixer.” Un cop a Satalia, i per fer-li honor, la pretesa núvia és convidada a dormir al mateix llit que la seva futura cunyada, una noia de 19 anys, i no trigà gaire que “tota la sanch li escalfà, per ço com lo foch sta molt perillós stant prop la palla.” La situació els obliga a escapar “entorn ora del prim son”, fins tornar a la “kubbe”, des d’on reprenen el camí cap a Bursa, a casa d’Alí Baixà, qui cuita a dir-ho al soldà i li confessa l’estratagema de la cérvola. La notícia provoca l’alegria de Murat, el qual, morta Issà Xalabina i desaparegut Quir Mossè, organitza el casament dels dos companys, i convoca a noces l’emir de Palàcia, que “se tenia per gloriejat com lo fill de l’Amorat se era abaixat a pendra la sua filla per muller”, i un resignat senyor de Satalia, que es consolava “per ço com feya tan bon matrimoni de sa germana, qui en tan noble lloc entrava.” Cal acceptar que aquesta consideració s’ajusta perfectament a l’hegemonia dels otomans respecte a d’altres emirats d’Anatòlia (sobre la situació dels emirats de l’Àsia Menor durant el període en què transcorre la història, Gibbons 1916, 277-302). La novel·la sembla que hauria de tancar-se –14 mesos i 7 dies després d’iniciar-se l’acció–, amb un *happy end* anunciat de manera gairebé formulària: les dues parelles “stigueren segons marit deu estar ab sa muller e ab goig e ab consolació.”

Tanmateix, la novel·la continua, car la felicitat dels protagonistes es veu interrompuda per la sobtada invasió, en la història els invasors foren els turcs, de l’exèrcit búlgar –en realitat una coalició majoritàriament balcànica encapçalada pel *kral* de Sèrvia Llàtzer Hrebeljanovic; Philippe de Mezières, però, el fa valac– de “la terra” del soldà, a la qual farà front a Kosovo Poljie, el camp de les merles, el 28 de juny de 1389. Allà Murat i Jacob perdran la vida, tots dos a mans del germà bord de Jacob, Beseit Bey, és a dir Bajazet, el qual després d’aquests crims es proclama soldà de Turquia. No és sobrer d’assenyalar que Bajazet és dit sempre *Bei*, és a dir el representant executiu de l’autoritat del soldà, provinent del nucli militar (Inalcik 1973, 104), en contraposició al fill lledesme, que és anomenat *çelebi*, val a dir legitimat per accedir al tron. Convé recordar que els otomans mantingueren durant sis segles el govern dins de la família estricta, i que la distinció entre fills nascuts dins del matrimoni i fills de concubines en aquell temps era neta (Bombaci, 132). Amb tot, cal tenir en compte que era Bajazet i no Jacob qui gaudia de la total confiança del seu pare, com documenta van Hammer (I: 258), i que la successió requeria en el fill que reunia més suports, mentre que els altres fills fins al segle XVII –després que Mehmet III executés els seus 19 germans– eren eliminats per tal d’evitar rebel·lions (Inalcik 1973, 59-60). Sembla gairebé segur que Bajazet fos més gran que Jacob, tot i algunes opinions en sentit contrari, com la de l’historiador grec Calcocondilas (*De rebus Turcicis* I, 29), el qual va aconseguir el suport dels líders tribals, que l’elegiren per la seva proesa, i amb el seu consentiment Jacob fou assassinat (Alderson, 5 i 9).

De l’exposició esquemàtica de l’argument es desprèn amb tota nitidesa que la *Història de Jacob Xalabín* s’organitza en tres blocs: el primer, format pels tres capítols inicials, conté la narració de la passió d’Issà Xalabina pel seu fillastre; el segon, que aniria del capítol 4 al 14, es dedica a les aventures d’Alí Baixà i Jacob Xalabín per Anatòlia, mentre els tres darrers capítols estarien consagrats íntegrament a la batalla de Kosovo i les seves conseqüències.

Sembla clar que per a l’autor del *Jacob* els importants fets històrics que es proposa de narrar no poden presentar-se aïllats, sinó que han de ser oferts en un embolcall de ficció, en el qual tan perceptible és la petja oriental que convé als personatges com l’a priori cristià i occidental que convé a un públic al qual va il·lustrant sobre els protagonistes i sobre la mateixa Turquia.

Aquesta duplicitat és perceptible des de la primera frase. La indicació que la història s'inicia “en l'any de nostro Senyor 1387, en les partides d'Orient, ço és, là on era la gran Troya edificada, qui are és apellada la Turquia”, suposa alguna cosa més que una mera fita cronològica per emmarcar l'acció, car es produeix en un espai on els bizantins viuen en l'any 6895 i els turcs en el 789. Per Turquia, doncs, cal entendre, com escrivia el genovès Iacopo de Promontorio, l'Anatòlia: “Anatoli eo tempore in moderno Turchia è appellata” (Babinger, 73). D'altra banda, la identificació entre turcs i troians, que emmenarà a entendre la puixança otomana com a venjança sobre els grecs, és un vell motiu que és recollit per primera vegada a la *Història anònima de la primera croada*, i ressona encara en el c. 455 del *Tirant lo Blanc* i en un dels plans compostos en caure Constantinoble (Pujol, 47; Espadaler 2011, 688-9), o a les *Andanças e viages* de Pero Tafur (168), que es difongué amb un cert astorament per part d'aquelles ciutats que reclamaven l'herència troiana, com Roma, Londres o Venècia, i que se sostingué sobretot a Itàlia per la suggestiva semblança entre *turchi* i *teucri* mentre durà el desconeixement sobre els orígens dels turcs. Philippe de Mézières suggerí de treure'n profit al *Songe* (Coopland, 427), però després de la derrota dels bizantins el 1453, el vincle fou contestat enèrgicament per Pius II en lletra al bisbe de Brixen (Pertusi 1976 II, 54) i a la seva *Asia* (2010, 316), i ja només mantingut pels propagandistes del soldà. Aquesta relació, a la frase inaugural de la novel·la, és, sense cap mena de dubte, una expressió de simpatia pel món turc.

Aquesta duplicitat és de fet tan profunda que ha estat impossible als estudiosos de determinar d'una manera incontrovertible si les fonts de l'obra són únicament orientals o exclusivament romàniques. El tema de l'amistat entre dos nois joves, per exemple, pot ser perfectament occidental (*Ami et Amiles*, per exemple), però no és gaire probable que un escriptor europeu, amb protagonistes europeus, el presentés amb aquests mots: “E per ço com és usança que un hom met sa amor en un altre, e specialment hom jove, per què aquest Jacob Xalabín sí havia sa amor mesa en Alí Baixà... E amaven-se, axí, abdosos de coral amor.” Això, d'altra banda, no implica que l'autor tradueixi, ni això fóra suficient per sospitar que s'ajustava a un text previ, car bé podia ser simplement que aplicés amb naturalitat un punt de vista inesquivable en qui reflectia una realitat a mà.

El tema de la madrastra enamorada del seu fillastre és certament un universal que tant pot associar-se a un món com a l'altre. I així hom ha recordat la història de Josep i la muller de Putifar del *Gènesi*, i recollida a l'*Alcorà*, represa al *Libre dels set savis*, traduït al català al segle XIV, o al castellà *Sendebâr*; o el mite de Fedra, tractat amb tant d'humor al *Tirant*, tot i que el text amb el que té més punts en comú es troba a les *Mil i una nits: Història de Kàmar Azzaman, fill del rei Xahraman*, una llarga i variada narració (nits 170-236), a la part final de la qual les dues esposes de Kàmar s'enamoren intensament dels seus fills respectius, i en ser rebutjades, com la muller de Putifar, els acusen d'intent de violació, cosa que no passa al *Jacob*, i són condemnats a mort per Kàmar. Com a la nostra novel·la, l'encarregat d'executar-los els perdona la vida i presenta al pare la sang d'un lleó com a prova d'haver complert l'ordre. La substitució de l'objecte de la prova tampoc no és exclusiu de cap cultura. Recordi's que Brangiana, la donzella d'Iseut, va ser condemnada a mort i als assassins se'ls demanà la seva llengua, i hom presentà com a prova la d'un cadell de gos. Hom ha repetit que el fetge, com a lloc de l'amor més encès —el que causa la “xamxa”—, té un especial predicament a la cultura oriental, i així es reflecteix a una de les narracions de les *Mil i una nits* que Sigfrid Bosch (47) va assenyalar com a font del *Jacob: Història de Baibars i dels capitans de policia*, al començament de la qual hom parla del “fetge ulcerat d'amor per les dones.” Llúcia Martín ha al·legat contes turcs en els quals només el fetge d'un

príncep podria guarir una princesa enfollida (108 n.24). Però tampoc això no és exclusiu: el refinat Baudri de Bourgueil, plasmava una convicció força estesa i antiga quan escrivia: “Fac speciale michi corque iecurque tuum” [“Considera per mi especials el teu cor i el teu fetge” (Sanson 2005, 60)]. ” (Sanson, 60)]. I en temps més acostats a l'autor, hom podia llegir a les *flors del gay saber*: “tant m'as calfat, amors, lo cor e-l fetge,/ que lunhs cosselhs guerir no·m pot de metge” (Gatien-Arnoult, II: 158).

Els episodis amorosos en un monument funerari tan característic com la *kubbe* són força pertinents en un escenari turc, i la seva tradició oriental ve avalada, per exemple, pel “mausoleu en forma de cúpula” (Cinca-Castells, I: 45) on se citen els amants clandestins a la nit 8 de les *Mil i una nits*. Tanmateix, un lector català podria recordar el cas similar del *Fraire de Joi*. Val a dir, amb tot, que els referents sentimentals, vehiculats mitjançant expressions com “fina amor” o “amor coral” remetien al món conformat temps enrere pels trobadors, “habitual en la narrativa europea dels segles XIV i XV” (Badia, 6). I també és plenament occidental la manera de resoldre els moments eròtics més compromesos, que contrasta, per exemple, amb la desimboltura de la bella Xahrazad. L'autor renuncia a narrar i s'estima més de descarregar tota la responsabilitat moral sobre la comprensiva imaginació de l'oïdor: “E aquí vérets dos coratges conjunts en una voluntat de fer aquella cosa que adés no fa açí a pronunciar; però cascú e cascuna meta en sa pensa, si en semblant cas se veyia, ja què faria” (c. 9).

Cert és que el canvi de sexe aparent, el transvestisme en totes les seves variants, que també és un tema d'arrel folklòrica (Valriu, 193), fa el seu paper a la història de Kàmar Azzaman, i en escenes d'una innegable densitat eròtica; però no ho és menys que es tracta d'un recurs que també es troba al *Decameron*, a les *Novelle* de Sercambi o al *Novellino* de Masuccio Salernitano. El mateix podríem dir de l'hospitalitat brindada a un personatge robat per una proufembra, que, tot i tenir un possible origen oriental, pot relacionar-se amb la llegenda de sant Julià (Graf, 323-30), i es troba, per exemple al *Decameron* (II: 2).

Pacheco va fer notar algunes semblances amb el *Pierres de Provença i la gentil Magalona*, que és, de fet, una versió en prosa de *L'escoufle* de Jean Renart (c. 1209), el qual, al seu torn, reprèn la part central de la *Història de Kàmar Azzaman*. *L'escoufle* va ser objecte d'una eixuta versió grega de 893 versos, *Imberios i Margarona*, potser a finals del XIV (Cupane, 31), per a la qual no es descarta una intermediació catalana (Agapitos-Smith; Bouchet, 265). L'esquema argumental és freqüent en la novel·lística bizantina: fugida de la casa paterna, aventures, aparició de l'amor, retorn triomfal i reconciliació. De *L'escoufle* es conserven uns breus fragments d'una versió catalana copiada a mitjan segle XV (identificats per Baranda), un dels quals conté l'escena clau de la història, i presenta, narrant la fugida dels herois, algunes coincidències amb el *Jacob*: “foren venguts en un bosch hon avia hun bell prat, en lo qual prat havia una font clara et bella...E lo fill del compte...descavalga e trau lo fre al cavall e dexa'l pàxer de l'erba fresca... E lo fill del conte trau huna bella tovallola en què à hun gros paó rostit... e menjaren” (Morales, 236). “Atrobaren una bella fontana...la qual fontana està en un bell prat. E aquí descavalcaren, e traguieren llurs frens a llurs cavalls, e lexaren-los anar péxer al prat... e après ells esteneren llurs tapits e traguieren de aquella vianda que aportaven” (c. 13). La gran semblança de situació i vocabulari podria explicar-se, però, pel fet que els dinars campestres de les novel·les medievals tenen tots molts punts en comú. L'*Imberios*, que no inclou cap àpat, i el *Jacob*, comparteixen amb el *Pierres de Provença*, que tampoc n'inclou cap, una idíl·lica imatge, de no poca força plàstica, per bé que amb els protagonistes canviats, que a la novel·la catalana es concreta en el moment en què, havent dinat, “Jacob Xalabín hac posat lo cap sobre la falda de la senyora Nerguis , qui l'esplugava.” Ara, aquest gest, que podria contribuir a sospitar

que l'autor hagués conegut també una història bizantina que l'hauria ajudat a compondre el seu relat, no deixa de respondre a una imatge emprada en contes d'allò més variat, com el que Eiximenis narra al c. 98 del *Terç del cristià* (Olivar, 36), on un marit que “se gloriejava en los bells cabells que ell havia” s'adorm en la falda de la seva malèvola esposa. Quant al fet, que sorprèn un lector modern, de treure's els polls en aquesta escena, cal entendre que es tracta d'una acció plena d'afecte. Així, en un judici per violació celebrat a Barcelona i a Mallorca el 1377, testimonis de la defensa al·legaren que els implicats “s'esplugaven la un a l'altre” com a prova de bona amistança (López Rodríguez, 142 i 143). Nítid és també l'exemple que ofereix el dcvb extret de les *faules d'isop*: “la muller vella per guanyar tota la voluntat del marit lo esplugava cada dia” (v, 446).

Una història d'aquesta mena no exclou la manifestació d'un vessant de caire moral que caldria relacionar amb l'acceptació resignada dels designis divins, com s'expressa al c. 4: “Los hòmens qui són en aquest món posats en algunes persecucions, o per tractaments que contre aquells són fets ne han no·s deuen desesperar de la gràcia de Déu”; i amb la bondat dels seus determinis (c. 14). Cal reconèixer que aquests dos aspectes concorden amb la religiositat islàmica, però així i tot és fora de dubte que quan parla de Déu o de nostre Senyor no pensa en Alà. De fet, les hesitacions que poguessin existir sobre els sentiments de l'autor en aquest punt queden absolutament esvaïdes quan, en criticar la decisió de Murat d'occir el seu fill, recorda un “loch de l'Evangeli de sant Matheu.” És probable, d'altra banda, que aquesta dimensió, que no sembla essencial en l'obra, sigui la que expliqui que el *Jacob* es trobi en un manuscrit juntament amb *La filla de l'emperador Contastí* (Ferrer, 74-79). Així i tot, cal tenir present que aquesta mena de consideracions no són rares en les aventures sentimentals, com mostra el mateix *Pierres de Provença*, en el colofó a l'escena suara consignada: “Nostre Senyor mostrà que en aquest món no y ha plaher sense dolor, ni benaurança complida” (Miquel i Planas, 48).

Si l'argument cavalca entre dos mons i no es deixa sentir a Occident com del tot forà, la realitat que el sustenta, en canvi, és descrita com a pròpia dels turcs i desconeguda del públic a qui s'adreça un autor que ho fa amb coneixement de causa. La necessitat d'explicar la manera de fer turca indica que aquest públic no es trobava entre la petita colònia catalana que encara romanía a Negrepont, i que en tenia un coneixement directe. Així, hom refereix un sistema alimentari al·logen relatant un frugal sopar compost bàsicament de “pa, e raÿms, e let” (c. 4), ben plausible, car ho confirma Bertrandon de la Broquère (120, 124), tot i que, com també consigna, ja en ple XVI, el llibresc *Viaje de Turquía*, o les més creïbles lletres turques d'Ogier Ghiselin de Busbecq, ambaixador de Ferran d'Austria-Hongria davant Suleiman el Magnífic, la cuina turca els oferia creacions més saboroses, i en concret tres els cridaven poderosament l'atenció: el kebab, el iogurt i els sorbets. Informa sobre les pràctiques matrimonials, indicant que “specialment en la Terra de la Turquia, en los grans senyors, que, si un pren muller, jamay no s'acosta a ella fins que la se n'ha menada en la sua terra” (c. 5), coincidint amb el que apunta Jordi d'Hongria –que visqué 20 anys entre turcs a mitjan segle XV– al tractat que els dedicà (104). Ennova sobre els usos funeraris (c. 6), com ja hem vist; fa una postil·la sobre la importància de la tenda (c.7), destacada per Villehardouin, Muntaner, Aitó de Gorigos, La Broquère; sobre l'ús del vel (c. 8), que va créixer amb la progressiva islamització i probablement amb la influència bizantina, cosa que explica que Ibn Battuta assenyales que les dones del sud de Turquia no en duïen (387) i que Bertrandon de la Broquère fes saber que les turcomanes –a la Turquia més oriental, d'on procedien els otomans– tampoc (91), mentre hi insisteix Jordi d'Hongria (2007, 101); sobre el fet que les dones cavalquen en mules per a major

confort (c.8), detall que va merèixer l'aprovació de Iorga (1927, 7); sobre instruments musicals (c.12); sobre el costum de seure en coixins (c.14), que també cridà l'atenció de Bertrandon (110), o sobre l'eficàcia dels arquers turcs (c. 15), subratllat unànimement des de la *Història de la primera croada*.

Les informacions sobre les coses de la vida quotidiana s'uneixen al coneixement de personatges de gran relleu en una història que ja no era únicament turca, sinó que en aquells anys també era bizantina, balcànica i començava a penetrar en el cor d'Europa. Deixant de banda el soldà Murat I, el Victoriós, *Gazi* –combatent de la fe (Köprülü, 89), lluitador per la *gaza*, la guerra santa–, i els seus dos fills, destaquen per damunt de tot les figures dels dos Alí Paixà de la família Çandarlı. El primer, després de ser *cadi* –representant de l'autoritat legal del soldà, provinent de la casta dels ulemes (Inalcik 1973, 104)– a diversos llocs, entre els quals Bursa, i també de l'exèrcit, inaugura cap al 1370 (van Hammer, I: 255) una dinastia de grans visirs que es perllongà fins al 1453. El càrrec comportava el comandament suprem de l'exèrcit, en el qual se li atribueix la creació d'un cos nou reclutat entre joves presoners balcànics ràpidament islamitzats, els cèlebres geníssers (Goodwin, 92), i se'l considera un hàbil i eficaç organitzador de l'administració i de les finances públiques. No és estrany que l'autor digui que era un “tan gran baró e cell qui regia l'amorat” [governava els afers del soldà] (c. 13). Fou un militar notable, en la carrera del qual destaca la conquesta de Salònica el 1387 (Charanis, 361). En morir el 22-I-1387 (Taeschner-Wittek, 84), a la ciutat de Serres, que havia conquerit el 1383, el succeí, com recull la novel·la, el seu fill –“Alí Baixà, fill d'Alí Baixà”–, que rebé fortes crítiques dels primers cronistes turcs, impregnats d'ideologia *gazi*, per la seva política d'impostos, les tensions amb els ulemes (Inalcik 1962, 155), que arribaren a acusar-lo haver format un cos de patges sodomites (Bombaci 1969, 350), i per una actuació exterior d'entesa amb els grecs, els venecians d'Andros i els genovesos de Lesbos (Wittek, 12-13), que, per contra, li valgué el reconeixement d'historiadors bizantins com Laònic Calcocondilas i balcànics com el búlgar Konstantin Kostenecki, també conegut com Constantí el Filòsof (Dujcev 197, 369). Fou, com el seu pare, un general prestigiós, que va sotmetre el tsar de Bulgària Ivan Xixman el 1388, després d'una campanya sistemàtica contra els seus castells de l'est del país (Imber, 268). Hom en destaca l'habilitat amb què sabé tractar un soldà psicològicament inestable com Bajazet – de paranoic el qualifica Nicol (301) a partir de l'experiència de Manuel II Paleòleg–, fins al punt de salvar situacions molt compromeses: va ser prou hàbil per desobeir l'ordre de matar el basileu i els membres més destacats de la família paleòloga, durant una cimera criminalment planificada per Bajazet, i no només no va rebre cap represàlia (Alderson, 200; Charanis 1942, 313), ans l'agraïment del soldà per haver endarrerit la seva mort, segons explicà el mateix emperador Manuel en una lletra (Nicol *ibid*).

Les dones, en canvi, resten boiroses i no responen, almenys pel que fa a Jacob, a enllaços documentats. Les unions matrimonials de turcs i bizantins tant a nivell més o menys popular, com ja va observar, amb disgust, Muntaner (c. 202), com entre famílies reials, bizantines i balcàniques, foren relativament freqüents, i, aquests darrers, celebrats amb cerimoniosa solemnitat (Bryer, 482-4). Quatre de les set dones de Murat eren occidentals: tres gregues, una filla de Joan V Paleòleg i Helena Cantacuzeno, una altra, Gulsissec, mare de Bajazet i potser de Jacob, una altra filla de Constantí, senyor de Köstendil, i l'altra filla d'Ivan Xixman (Alderson, 166). Els seus fills Jacob i Bajazet, que també es casaren amb filles de Joan V, contragueren altres matrimonis amb occidentals. És curiós de constatar que mentre un historiador grec com Ducas afirma que la blanca bellesa de les europees excitava la libido d'Orcan, pare de Murat, i per extensió dels otomans (IX: 1), un escriptor turc del XV com Enveri al *Destan d'Umur*

Paixà fa de l'emir protagonista un heroi que, com Jacob, resisteix els temptadors oferiments de Guglielma Pallavicini, marquesa vídua de Bodonitsa, que ni desplegant les seves gales “com un paó” (Mélekoff, v. 547), aconseguen de seduir-lo, i rebutja irat els d'una princesa grega, “la bella Despina”, la qual, resplendent de “perles i rubís”, se li lliura sense embuts, plena d'un ardor “més fort que el foc de l'Infern” (v. 1797), com “una esclava”, en nom d'un rigor ascètic amarat de fe *gazi* (vv. 1775-1818) que debades cercariem a la nostra novel·la.

El punt culminant de la novel·la és la batalla de Kossovo, on es decideix el destí del protagonista principal, que l'autor narra, amb molt bona informació, des d'una òptica otomana. Aquesta batalla, transcendental en la història dels Balcans, i que quedà gravada per sempre més en l'imaginari col·lectiu serbi, no fou un xoc més dels molts que es produïren entre forces cristianes i turques, sinó la conseqüència d'una llarga planificació política per part de Llätzer de Sèrbia per conjurar amb possibilitats d'èxit el perill turc, i per part de Murat per trencar, després d'algunes ensopagades, la resistència balcànica en el seu projecte d'expansió cap al cor d'Europa (Mihaljcic, 42-45). Això explica la dimensió de l'aliança occidental –serbis, hongaresos, búlgars, valacs, bosnians, albanesos, alemanys, més alguna aportació croata i polonesa–, i el fet que Murat no solament convoqués els seus generals més prestigiosos, com recull l'obra –Alí Paixà, Lala [el tutor] Sahin Bei...–, sinó que encapçalés ell mateix l'exèrcit amb els seus dos fills, la qual cosa implicà les tropes dels *sandjaks* [províncies] que governaven, Kutaia i Karasi, més les de les gabelles de Sarukan, Menteixe, Aïdin i Hamid, ultra l'ajut dels tàrtars d'Obrusa i del príncep vassall Constantí de Kostendil, a més de mercenaris (van Hammer, I: 278), que la *Cronica volgare* florentina xifra en “cinque milia balestrieri cristiani ch'egli [Murat] aveva al suo soldo tra Greci e Genovesi e molti altri soldati a cavallo, li quali elli molto onorava e però il faceano volentieri” (Bellondi 18, 79).

Les xifres de combatents que dona –30.000 cristians per 112.000 turcs– semblen exagerades, però no ho són pas més que les que consignava el redactor de l'esmentada *Cronica volgare*: “cento quaranta migliaia d'uomeni tra a piè e a cavallo secondo che si dicea tra turchi e greci e cristiani soldati”, mentre que el “conte Lazaro” disposava de “più di settanta migliaia d'uomeni a cavallo” (Bellondi, 18,77). Actualment hom creu que els turcs no superaren els 40.000 i els aliats occidentals els 25.000 (Emmert, 56). Abans de la batalla descriu una escena en la qual Murat manifesta la seva inquietud als seus homes de confiança, i on es posa de relleu el caràcter resolutiu de Bajazet. No és cap recurs novel·lesc: respon als dubtes que assetjaren Murat en contemplar amb el seu estat major la força adversària, i que foren vençuts per les intervencions d'Alí Paixà i Bajazet, qui, en efecte, “parlà més que negunt.” En aquella ocasió, com a la novel·la, s'invocà la glòria de la família i l'ajut immancable de Déu. Fou aleshores que es va debatre l'estratagema dels camells encadenats aferrats amb “grosses cadenas” i plens “de squelles e de sembes” per fer la “pus gran remor del món” i espantar els cavalls enemics (van Hammer, I: 281-3). L'autor coincideix amb el que reporta a les seves memòries el genisser Constantin Mihailovic en indicar que la batalla s'inicià un dimecres (71). Altrament, el fet que situï la batalla a setembre i no a juny pot ser degut a una confusió amb Nicòpolis.

La disposició dels exèrcits respectius tampoc no és fictícia. Les tropes balcàniques estaven desplegadas en tres ales sota el comandament de Llätzer, del seu gendre Vuk Brankovic i del *kral* de Bòsnia Esteve Turtko. Les otomanes en sis, que la novel·la redueix a cinc. L'autor no esmenta Turtko, i en el seu lloc parla d'un “cavaller ongrès” a qui atribueix l'acció que no trigà a convertir-se en una perdurable llegenda, que es personificaria en el serbi, màrtir de la fe i de la pàtria, Milos Obilic: la mort de Murat,

màrtir també segons la tradició turca. Tal com l'explica l'autor del *Jacob* sembla deduir-se que el soldà es trobava en un lloc arrecerat, emparat per la barrera de camells, no lluny de la seva tenda, a prop dels "alachàs, so és, d'aquells qui venien les viandes" [potser els qui l'humanista llombard Lampo Birago anomena "açapidas", els *zab*, amb els quals "si confondono spesso anche tutti quegli uomini che svolgevano azioni sussidiarie –mercatores, institores, tabernarii, opifices, popinari..."] (Pertusi 1974, 686). Això no obsta per reconèixer que el mot més aviat recorda el grec *allagion*, passat al turc ja en època seljúcida, amb el sentit de 'sentinella' (Mélekoff, 58 n1)]. La descripció de la situació coincidiria amb el que la Signoria de Florència, en la ploma de Coluccio Salutati, narra a la lletra de resposta al rei Turkto del 20-X-1389, on es diu que dotze valents "turmas hostium perrumpentes concatenatosque in circuitu camelos, vigorosissime pervenerunt" (Braun, 15). L' *Embajada a Tamorlán* de Ruy González de Clavijo, que viatjà a Samarcanda el 1403, atribueix l'acció al mateix Llätzer i el fa morir a mans de Bajazet (186), com també ho fa la biografia que sobre el fill de Llätzer, Esteve, va escriure Constantí el Filòsof (Stanojevic, 415). La reacció de Murat, deixant passar el cavaller hongarès i prenent el seu atac "a escarn", en canvi, no coincideix amb cap font occidental; més aviat sembla reflectir indirectament la reacció guiada per un fatalisme molt arrelat que es descriu, per exemple, a la crònica que Ahmedi va dedicar a Suleiman *Çelebi* cap al 1407 (Bombaci, 312; Ilhan, 33). El fet, d'altra banda, que els turcs anunciessin en dies posteriors la victòria sobre els hongaresos (Gibbons, 181), podria tenir el seu origen en una percepció del relleu dels principals protagonistes com la que s'explica a la novel·la. També una crònica búlgara fa dels hongaresos protagonistes notables al costat dels serbis de Llätzer a la batalla de Kossovo (Dujcev, 365 n1).

L'autor, com la *Cronica volgare*, no fa morir Murat a l'acte, però és l'únic que acusa Bajazet d'haver-lo assassinat després d'haver estat greument ferit. I l'acusa també d'haver mort el seu germà Jacob, legítim hereu de Murat, i que havia estat aclamat pels seus soldats després haver-se distingit al camp de batalla (Gibbons, 180), escanyant-lo amb un "mandil", un fulard. La *Cronica* afegeix que Jacob, "il maggior figliuolo del detto Moratto", fou proclamat successor, "ma poco durò signore; però che'l fratello l'uccise e per se prese la signoria del paese e fu chiamato poi il Baisetto" (78). Una de les notícies més pròximes als fets la dona el sienès Beltramo Minianelli a la *Ruina Damasci* (1416), qui assegura que Bajazet "fratrem vero suum majorem se, cui expectabat dominium, immediate post mortem patris cum corda arcus manu propria strangulavit" (Emmert, 185 n.44), explicació que coincideix substancialment amb l'obra. Com també s'ajusta a la veritat el fet que el camp de batalla fou abandonat després de la mort de Llätzer pel gendre Vuk Brankovic per resoldre la seva successió, afeblint granment el bàndol cristià (Bréhier, 377), i per Bajazet que cuità a arribar a Bursa per proclamar-se soldà. Vatin i Veistein indiquen que Bajazet ocultà la mort de Murat per tal de fer venir completament desprevingut Jacob, inaugurant la utilització del secret a la mort dels soldans per afavorir l'accés al tron del successor i deixar els possibles competidors sense capacitat de maniobra (122).

Enmig d'un terrible vessament de sang a les dues bandes la victòria dels turcs fou pírrica, i així s'explica que els bizantins es mostressin alleujats (Grégoire, 250); que a País i Florència se celebressin Te Deums d'agraïment (Mihaljcic, 48) o que el rei Turkto, que abandonà el camp de batalla abans de la seva conclusió, l'1 d'agost escrivís al comú de Trogir (Dalmàcia) comunicant-los la victòria (Braun, 9-10). Entronitzat Bajazet, inicià una sèrie de campanyes fulgurants a Anatòlia i als Balcans, i el 1394 ordenà un rigorós setge a Constantinoble que s'allargaria vuit anys i presagiava la fi de l'Imperi. Una crònica búlgara del temps resumeix gràficament la situació: "Manuel

imperator et totus senatus in magno erant terrore” (Bogdan, 540). La resposta occidental consistí en l’expedició que fou estrepitosament aniquilada a Nicòpolis el setembre de 1396. Es difongué aleshores per tot Europa una imatge negra d’un guerrer que feia honor al seu sobrenom: “Aldaire Basica, que quiere dezir el Relámpago Basica, que aldaire [*Yildirim*] dicen ellos por relámpago”, escriu Clavijo (185), car “en exercitar las cosas de la guerra –glossa Paolo Giovio en la traducció editada per Carles Amorós el 1543– procedía con una presteza maravillosa.” La fama de tirà sanguinari es va difondre de seguida per Europa occidental, gràcies a textos com l’*Epistre* de Philippe de Mezières i al record deixat per les seves crueltats entre els vençuts a Nicòpolis, que recolliria després *Le livre des fais* del mariscal Boucicaut –en particular I c. 26, i quedaria consignat a l’anomenada *Crònica del religiós de Saint-Denys*, on se’l titlla, en superlatiu, de ferotge i inic (XVII, c. 3). L’invencible Bajazet, al front d’un imperi que anava del Danubi a l’Èufrates, s’erigí en una paorosa amenaça, com reporta Froissart: “l’Amourathbacquin –l’Amorat Baquin o Bequiri dels documents catalans, sempre Bajazet– se vantoit (ainsi l’avait mandé par aucun au roy d’Honguerie) que il le venroit combatre ou millieu de son pays et chavaulcheroit si avant que il venroit à Romme et feroit son cheval mengier avaine sur l’autel Saint Pierre à Romme et tenroit là son siege imperial” (IV: 47).

La Corona d’Aragó no en quedà al marge. Els turcs, “nequissimi et pravissimi infidelis”, com escrivia el rei Martí a Joan Paleòleg el 16-X-1400 (Rubió 2001, 685), se’n convertiren en uns enemics definitius en conquerir a principis de 1394 (Loenertz, 170) el comtat català de Salona (a la Fòcide). La comtessa vídua, Helena Cantacuzena, segons Laònic Calcocondilas, que li adjudica una situació sentimental agitada, caigué en poder de Bajazet, mentre la filla, Maria Frederic d’Aragó, esdevingué la seva vuitena esposa, segons comunicà Nero Acciajuoli en lletra del 20-II-1394 (Rubió 2001, 673); per bé que al cap de poc arribà a coneixement del notari i viatger italià Nicolau de Martori “quod Turchus mori fecit dictam uxorem suam, quia sibi videbatur non esse dignam suo sociari conjugio” (Le Grand, 660). La caiguda de la Sola (Àmfissa), que donà peu a diverses llegendes a Grècia (Rubió 2001a, 93-107; Ayensa 2013, 323-30), devé impressionar uns monarques amb qui estaven emparentats i que havien mostrat un viu interès en la defensa dels dominis grecs (Setton, 109-147), no debades el rei Joan I havia escrit el 26-IV-1387 als prohoms d’Atenes que “vosaltres sots poble nostre e special membre de nostra corona” (Rubió 2001, 643). El poder amenaçador dels turcs es deuria convertir en un tema de conversa relativament corrent si fem cas al Bernat Metge que al llibre III de *Lo somni* assegura que les precioses ridícules eren capaces de saber “quantas gents d’armes ha l’Almorat.” Aspecte que no era una preocupació menor; al cap i a la fi, formava part de les raons que motivaren l’ambaixada a Tamerlà: “por saber la puxança e poderío que en el mundo avía el Tamurbeque e turco Aldaire e por que viesen las sus magnificencias e poderío de gentes que tenían ajuntadas” (1999, 78; també Mézières *Epistre* 2008, 216).

L’afer va deixar definitivament de ser una qüestió més o menys llunyana i va adquirir la condició de popular quan el basileu Manuel el 1399 va emprendre una gira diplomàtica per Europa per tal de demanar l’ajut de les principals potències. Instal·lat a París, mugué des d’allà una gran activitat també prop de les cancelleries hispàniques. Sembla que amb la intermediació de Ramon de Perellós, el primer ambaixador de Manuel II arribà a la cort catalana l’octubre de 1400, d’on partiren missions a Castella i Navarra (Cirac, 57-58) amb la intenció d’obtenir suport militar (Duran, 57). El rei Martí es va comprometre a unir sis galeres a les del rei de França en l’expedició que devia partir de Aigües-Mortes i que mai no es va dur a terme, mentre demanava determinades relíquies a l’emperador. La derrota de Bajazet a la batalla d’Ankara, el juliol de 1402, va

precipitar la marxa del basileu i va fer que Occident –començant pels bizantins, com prova l'acció de gràcies de Demetri Crisoloras (Gautier)– diposités, temporalment, esperances de pau en el khan dels mogols, l'actitud del qual respecte del cristianisme s'havia dulcificat segons explica en una interessant relació a Carles VI de França el dominicà Joan de Soltanieh, que va ser arquebisbe de Pequín [de fet, Tamerlà va gaudir d'una llarga fama que recorre el segle d'or castellà com a heroi anti-turc (Mas, II: 54-65)]. Això va comportar l'abandó de tot projecte militar, però no la recaptació de subsidis que s'allargà, amb butlles papals incloses, fins al 1410, en la gestió de les quals –no sempre transparent– intervingué un intel·lectual tan destacat com Manuel Crisoloras, que havia ensenyat grec a Florència (Marinesco, 193; Marcos, 68). Sembla, doncs, un període idoni perquè es creés un clima que afavorís la demanda d'informació sobre Turquia i els personatges i les circumstàncies que motivaven el crit d'auxili dels bizantins.

Hom ha proposat una datació de l'obra relativament propera als fets –Riquer (1964, 573); Compagna (11 n24); Redondo (307). Pacheco ho endarrereix a la segona meitat del segle XV (1964, 39). Llúcia Martín la situa a “les darreres dècades del segle XV” (1990, 56) i Albert Hauf, interpretant que és més fàcil de relacionar amb catalans si el soldà és Bajazet II (1481-1512) opta per una datació encara més tardana (344-5). Al meu entendre, no hi ha cap raó per desqualificar o menystenir les dades que aporta la mateixa novel·la, que, pel que fa a la batalla de Kossovo i els visirs Çandarli, a finals del segle XV no posseïen ni els millors historiadors occidentals. D'altra banda, la llengua, sense castellanismes –diu “ca, fill de ca” on el *Tirant* fa “perro, fill de perro”–, no té res a veure amb la d'un Moner, per exemple. El fet, d'altra banda, que utilitzi com a sinònims “glavi” i “llança”, com Pere March o Eiximenis, equiparació ràpidament esvaïda (Riquer 1968, 91), advoca en favor d'una datació primerenca.

La novel·la es tanca amb l'afirmació que “vuy en dia reig tota la terra aquest Beseyt Bey... e lo major hom que ell hage ne sia en la Turquia, sí és aquest Alí Baixà.” Això, a la lletra, significaria que Bajazet i Alí Paixà encara eren vius. Ara, el primer va morir, presoner de Tamerlà, el 9-III-1403 (Nicol, 315), i el segon el 18-XII-1406 (Taeschner-Wittek, 90). Però cal acceptar que la frase ve fixada per l'argument de l'obra, que no pretén seguir els fets posteriors a l'accessió al tron de Bajazet. En aquest sentit, voldria destacar que abans (c. 8), havia brindat al lector una orientació preciosa, no sotmesa a cap restricció. Lloant l'agilitat mental d'Alí Paixà a l'hora resoldre la situació creada a la *kubbe* pel desmai dels enamorats, anota: “E axí com aquell qui era molt cert [intel·ligent] e savi (e ha·y aparagut bé en sos fets, com vuy en dia Alí Baixà regeix e té en poder tot lo regne de l'amorat que vuy és, e no s'i fa sinó ço que ell vol ne mana)...” Una acotació d'aquesta mena no té gaire sentit sota un soldà tirànic i arrauxat com Bajazet, la política expansiva del qual, d'altra banda, Alí Paixà executà amb decisió i perícia, tant a Europa com a Anatòlia. En canvi, durant l'interregne (1403-1413), en què els fills de Bajazet es disputaren l'herència del seu pare, és del tot factible. Alí Paixà fou el visir del fill gran, Suleiman Çelebi –definit per Ducas com a “bondadós i ingenu” (116)–, i aleshores sí que es va poder dir que l'única autoritat veritable fou la seva, i així ho va reconèixer el venecià Pietro Zeno, senyor d'Andros, quan escriví que Alí Paixà – amb qui signà el tractat de 1403 que implicà venecians, genovesos, hospitalers, bizantins... (Fabris, 166-7), i que suposà un respir profund per a Bizanci i l'inici de relacions amistoses amb Occident– era qui “feia i desfeia” en el govern d'aquest soldà (Iorga 1908, I: 336; Taeschner-Wittek, 89 n2). De fet, la mort d'Alí Paixà comportà l'ocàs d'aquest príncep (van HammeR, II: 142-44) i va facilitar l'accés al poder de Mehmet I que segons l'historiador bizantí Jordi Sfrantzès (III: 1) es feia dir *Kyritzès* (príncep) i que no dubto que sigui el Critxí a qui escrivia Martí l'Humà, i per on se'm fa

versemblant el nom del capità turc contra qui lluita Curial. Això em fa pensar que aquesta era la realitat que descrivia i que en plasmar-la no en deuria ser cronològicament gaire lluny.

Des dels primers editors i estudiosos del *Jacob* hom ha emès la sospita que respongués a una traducció. Del grec (Foulché-Delbosc, 3; Miquel i Planas, 9), del romanès (Par, 178), “del turc com a llengua de partença, el grec com a llengua mitjançera” i amb vincles genèrics amb la literatura de propaganda bizantina (Redondo, 276 i 297). Caldria, però, explicar l’absència total de referències a Bizanci i que els únics grecs de la novel·la siguin personatges negatius –“sembrerebbe che il nostro testo abbia un atteggiamento negativo nei confronti dei greci”, escriu Anna Maria Compagna (45 n10), detall que en canvi s’adiu amb els recels que els herètics grecs suscitaven a Occident. D’altra banda, un fet s’imposa: en el *Jacob* no hi ha cap rastre dels trets estilístics propis de la mena d’obres turques en què l’històric és servit en un embolcall literari, com el *Destan d’Umur Paixà*. Des d’aquest punt de vista, el *Jacob* és plenament occidental. Popeanga i Ribera Llopis s’inclinen per un autor català que “re-contava històries de segona mà” (299), que ara com ara sembla un criteri ben plausible.

Pel que fa als aspectes lingüístics, és clar que el text denota la pertinença de l’autor o copista al català oriental. El lèxic presenta alguns hàpax [per exemple “destribanat”; ‘atribolat’ (DCVB); ‘descompost’, ‘desfet’ (Pacheco); ‘distritto’ (Compagna) ‘devastat interiorment’, ‘turmentat’?], i deixa entreveure un bon coneixement dels usos mariners (Ferrer 2001, 56), als quals s’hauria d’afegir el llenguatge militar: el misteriós verb engossar, vol dir “ajuntar el gosset de la llança amb el rest de la cuirassa” (Riquer 1968, 169-170). No hi ha coloració turquesca: crec, com Escrivà (38) que l’exclamació “udà”, que alguns han identificat amb el persa “Déu meu!”, correspon a la forma oriental d’ “odà”, censurada per dialectal a les *Regles d’esquivar vocables* (Badia i Margarit, 320). Em sembla interessant el toc venecià: Venècia és l’única ciutat europea que s’esmenta, es refereix a una nau lleugera amb el venecianisme “grip”, sense més additaments, amb més naturalitat, doncs, que el biògraf de Boucicaud que l’esmenta com “un vaissel appellé une gripperie” (II: 21), i designa el representant de la Sereníssima com a “batle dels venecians”, no com a cònsol, la qual cosa dóna entenent que el mot venecià que l’assenyalava, *bailo* (Ravegnani, 192), li era familiar.

El tret més constant del seu estil és una expressivitat redundant que travessa la novel·la de cap a cap: “quan un passa de aquesta vida, so és, que·s mor” (c. 6). “O senyora *gentil!*, e quan sots tota plena de *gentilesa* e abundada de tota *gentilesa*” (c. 4). També la repetició formulària: ...” *axí com* cell qui l’amava molt, e stant *axí com* a senyor se pertany, delitant-se en anar a cassar *axí com* cell qui hi trobava gran pler, *axí com* senyor deu fer” (c. 1). El predomini absolut de l’adverbi “de present” per indicar el temps de l’acció. I per damunt de tot l’ús de la partícula adverbial “sí”, amb tal freqüència que no hi ha text català conegut que s’hi acosti, i supera de llarg el que més s’hi aproxima, que és *La filla de l’emperador Contastí*. Per exemple: “En açò, *sí·s* levà Alí Baixà de peus, e *sí* s’acostà a la senyora Nerguis, e *sí* s’agenollà denant ella e *sí* li dix” (c. 13). Una profusió semblant només la trobo a *La conquête de Constantinople* de Robert de Clari, amb qui, per cert, comparteix semblants recursos: “Quant les gens oïrent chou, *si* en furent tout lié du grant don que li empereres leur eut donné; *si* alerent, *si* esfondrerent le tresor, *si* y troverent tant d’or et d’argent comme une fine merveille, *si* le departirent entr’aus” (XXIV). Dembowski, que ho ha estudiat, considera aquest tret com una conseqüència del caràcter parlat del text (86-7), que també posseeix el *Jacob*, on els sintagmes “segons que oyrets”, “axí com demunt havets hoÿt” (final c. 9, principi c. 10), el primer dels quals acompanya el text des de la rúbrica, no són gratuïts.

Tot plegat indica que l'autor del *Jacob Xalabín*, que no demostra el més lleu contacte amb la prosa culta de principis del XV, literària o cancelleresca, no pot ser considerat un professional de l'escriptura. Per aquesta raó, i tenint en compte la relació dels catalans amb Orient, hom ha insinuat que l'autor podria ser un mercader (Badia, 21). Per a Philippe Contamine i Jacques Paviot l'autor seria "sans doute un mercenaire dans les troupes turques" (Mézières 2008, 57 n1). En qualsevol cas, algú molt proper a Alí Paixà, a qui elogia sense reserves, i l'únic personatge de qui aporta un tret del seu aspecte físic quan apareix per primer cop a la novel·la: "no molt alt de la persona" (c.3). No és gaire, però és l'únic, i per això té el seu valor.

Obres citades

- Agapitos, A. & L. Smith. *The Study of Medieval Greek Romance: A Reassessment of Recent Work*. Copenhagen: University of Copenhagen, 1992.
- Alderson, A. D. *The Structure of the Ottoman Dynasty*. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1956.
- Antoniadis, S. "Le chroniqueur venitien Zancaruolo et les rapports de Venise avec les crétois et l'empereur de Byzance (XIV siècle)." En *Actes du XIIIe Congrès International d'Études byzantines*, II. Belgrad, 1964. 27-36.
- Ayensa, E. *Els catalans a Grècia*. Barcelona: Base, 2013.
- Babinger, F. *Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio – de Campis über den Osmanenstaat um 1475*. München: Bayerische Akademie der Wissenschaften, 1957.
- Badia, L. *Estudi introductori a Història de Jacob Xalabín*. Barcelona: Edicions 62, 1982.
- Badia i Margarit, A. *Les Regles d'esquivar vocables i "la qüestió de la llengua."* Barcelona: IEC, Biblioteca Filològica XXXVIII, 1999.
- Balivet, M. *Postface a Jacob Shalabin. Roman turc*. Toulouse: Anacharsis, 2006.
- Baranda Leturio, N. "Un testimonio fragmentario catalán (siglo XV) de *L'Escoufle* de Jean Renart." En C. Parrilla & M. Pampín eds. *Actas del IX Congreso Internacional de la AHLM*. A Coruña: Universidade da Coruña, 2005. 417-429.
- Bellondi, E. *Cronica volgare di Anonimo Fiorentino dall'anno 1385 al 1409*, *Rerum Italicarum Scriptores*, Raccolta degli Storici Italiani, ordinata da L. A. Muratori, XXVII. Città di Castello: S. Lapi, 1915-18.
- Bogdan, J. "Ein Beitrag zur bulgarischen Geschichtschreibung." *Archiv für slavische Philologie* XIII (1891): 526-543.
- Bombaci, A. *La letteratura turca*. Milà: Sansoni/Accademia, 1969.
- Bosch, S. "Les fonts orientals del *Tirant lo Blanch*." *Estudis Romànics* 2 (1949-1950): 1-50.
- Bouchet, R. *Romans de chevalerie du Moyen Âge grec*. París: Les Belles Lettres, 2007.
- Braun, M. "Kosovo." *Die Schlacht auf dem Amselfelde in geschichtlicher und epischer Überlieferung*, Slavisch-Baltische Quellen und Forschungen. Leipzig: Markert & Petters Verlag, 1937.
- Bréhier, L. *Vie et mort de Byzance*. París: Albin Michel, 1992.
- Broquère, B. *Le voyage d'Orient*. H. Basso ed. Toulouse: Anacharsis, 2010.
- Bryer, A. *Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus*. Londres: Variorum Reprints, 1988.
- Busbecq, O. G. *Les lettres turques*. D. Arrighi trad. París: Champion Classiques, 2010.
- Calcocondilas, L. *Historiarum Libri Decem*. En J. P. Migne, *Patrologia Grega*, 159. Turnholt, 1857-1866.
- Castells, M. & M. Forcano. *Ibn Battuta. Els viatges*. Barcelona: Proa, 2005.
- Charanis, P. "Les Brakea Cronica comme source historique. An Important short Chronicle of the Fourteenth Century." *Byzantion* XIII (1938): 335-362.
- . "The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks, 1370-1402." *Byzantion*, XVI (1942-43): 286-315.
- Chronique du religieux de Saint-Denys* M. L. Bellaguet ed. París: Crapelet, 1840.
- Cirac Estopañán, S. *Bizancio y España. La Unión, Manuel II Paleólogo y sus recuerdos en España*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1952.
- Clari, R. *La conquête de Constantinople*. J. Dufournet ed. París: Champion Classiques, 2004.

- Compagna, A. M. *La storia di Jacob Xalabín*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2010.
- Cupane, C. *Romanzi cavallereschi bizantini*. Torí: Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1995.
- Dembowski, P. F. *La Chronique de Robert de Clari. Étude de la langue et du style*. Toronto: University of Toronto Press, 1963.
- Ducas, M. *Historia turco-bizantina*. F. J. Ortolà & F. Alconchel Pérez eds. Madrid: A Machado, 2006.
- Dujcev, I. "La conquête turque et la prise de Constantinople dans la littérature slave de l'époque." En *Medioevo Bizantino-slavo, Storia e Letteratura*, 119. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1971. 333-487.
- Duran Duelt, D. "Diplomacia de cruzada. Las misiones de Manuel II Paleólogo a la Península Ibérica y la recaudación de subsidios." En E. Ramírez & R. Salicrú eds. *Cataluña y Navarra en la Baja Edad Media*. Navarra: Universidad de Navarra, 2010. 53-110.
- Emmert, T. A. *Serbian Golgotha. Kosovo, 1389*. Nova York: East European Monographs, Columbia University Press, 1990.
- Escrivà, V. "Jacob Xalabín: complex de cultura del narrador." En A. Ferrando ed. *Miscel·lània Sanchis Guarner*. València: Universitat de València/PAM, 1992. 27-39.
- Espadaler, A. M. "Notes sobre els dos Orients del *Tirant lo Blanch*." Dins *La novel·la de Joanot Martorell i l'Europa del segle XV*, II. València: Institució Alfons el Magnànim, 2011. 673-692.
- Fabris, A. "From Adrianople to Constantinople: Venetian-Ottoman Diplomatic Missions, 1360-1453." *Mediterranean Historical Review* (1992): 154-200.
- Ferrer Mayans, V. (2001) "Noves vies d'aproximació a la història «oriental» de *Jacob Xalabín*." En *Miscel·lània Giuseppe Tavani*, 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (PAM), 2001. 45-82.
- Foulché-Delbosc, R. *Introducció a Història de Jacob Xalabín, fill de l'Amorat Senyor de la Turquia*. Vilanova i la Geltrú: Societat de Bibliòfils, 1906.
- Froissart, J. *Chroniques*. P. Ainsworth i A. Varvaro ed. París: LGF, 2004.
- Gatien-Arnoult, A. *Las Flores del gay saber estier dichas Las Leys d'Amors*. París-Toulouse, 1841-1843.
- Gautier, P. "Action de grâces de Démétrius Chrysoloras à la Théotocos pour l'anniversaire de la bataille d'Ankara (28 juillet 1403)." *Revue des Études Byzantines* XIX (1961): 340-357.
- Gibbons, H. A. *The Foundation of the Ottoman Empire*. Oxford, 1916.
- Gil, J. "El fin del imperio bizantino y su proyección escatológica." P. Bádenas de la Peña & I. Pérez Martín eds. *Constantinopla 1453. Mitos y realidades*, Madrid: CSIC, 2003. 29-73.
- Giovio, P. *Commentario de las cosas de los turcos*. Barcelona: Carles Amorós, 1543.
- Godwin, J. *Los Señores del Horizonte*. Madrid: Alianza Editorial, 2006.
- González de Clavijo, R. *Embajada a Tamorlán*. F. Estrada ed. Madrid: Clásicos Castalia, 1999.
- Graf, A. *Miti, leggende e superstizioni del medio evo*. Milà: Bruno Mondadori, 2002.
- Grégoire, H. "L'opinion byzantine et la bataille de Kossovo." *Byzantion* VI (1931): 247-251.
- Hammer, J. *Histoire de l'Empire Ottoman*. París, 1835.
- Hauf, A. "Història versus literatura: Apunts sobre Rodes, Grècia i l'Orient en textos catalans medievals." En M. T. Ferrer Mallol ed. *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana*. Barcelona: IEC, 2003. 327-357.

- Histoire anonyme de la première croisade*. L. Bréhier ed. Paris: Les Belles Lettres, 2007.
- Hongria, J. *Des Turcs. Traité sur les moeurs, les coutumes et la perfidie des Turcs*. J. Schnapp trad. Toulouse: Anacharsis, 2003.
- Hrochová, V. "Le città dell'Asia Minore nel tardo periodo bizantino." En L. Balletto ed. *Oriente e Occidente tra medioevo e età moderna. Studi in onore di Geo Pistarino*. Gènova: Acqui Terme, 1997. Vol. I: 507-516.
- Ilhan, M. M. "An Overview of the Ottoman Archival Documents and Chronicles." *Tarih Arastirmalari Dergisi XXVII*, 44 (2008): 21-40.
- Imber, C. *El Imperio Otomano 1300-1650*. Barcelona: Vergara, 2004.
- Inalcik, H. *The Rise of Otoman Historiography*. En B. Lewis & P. M. Holt eds. *Historians of the Middle East*. Londres: Oxford university Press, 1962. 152-167.
- . *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*. Londres: Weidenfeld and Nicolson, 1973.
- Iorga, N. *Geschichte des osmanischen Reiches*. Gotha, 1908.
- . *Contributions catalanes à l'histoire byzantine*. París: J. Gamber, 1927.
- Köprülü, M. F. *The Origins of the Ottoman Empire*. New York State: University of New York Press, 1992.
- Le Grand, L. "Rèlation du pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martori, notaire italien (1394-1395)." *Revue de l'Orient Latin III* (1895): 566-669.
- Loenertz, R. J. O. P. "Athènes et Néopatras. Regestes et Notices pour servir à l'histoire des duchés Catalans (1311-1394)." *Archivium Fratrum Praedicatorum XXV* (1955): 100-212.
- Marcos, E. "Els catalans i l'Imperi bizantí." En M. T. Ferrer i Mallol ed. *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana*. Barcelona: IEC, 2003. 23-78.
- Marinesco, C. "Manuel II Paléologue et les rois d'Aragon." *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine* 9 (1924): 192-206.
- Martín Pascual, L. "Les fonts orientals de la *Història de Jacob Xalabín*." *Sharq Al-Andalus* 5 (1988): 101-109.
- . "Els personatges del «Jacob Xalabín» i la història." En *Miscel·lània Joan Fuster*, II. Barcelona: Publicaciones de l'Abadia de Montserrat (PAM), 1990. 45-57.
- Mas, A. *Les Turcs dans la littérature espagnole du siècle d'or*. París: Centre de Recherches Hispaniques, 1967.
- Mélikoff, I. *Le Destân d'Umûr Pacha*. París: PUF, 1954.
- Mézières, P. *Le songe du vieil pelerin*. G. W. Coopland ed. Cambridge University Press, 1969.
- . *Une epistre lamentable et consolatoire*. P. Contamine & J. Paviot eds. París: Société de l'Histoire de France, 2008.
- Mihailovic, C. *Mémoires d'un janissaire*. C. Zarembo trad. Toulouse: Anacharsis, 2012.
- Mihaljcic, R. *The Battle of Kosovo in History and in popular Tradition*. Belgrad: Beogradski Izdavacko-Graficki Zavod, 1989.
- Miquel i Planas, R. *Nota preliminar a Històries d'altre temps. Jacob Xalabín*. Barcelona, 1910.
- Morales, J. J. "Un fragmento de narrativa catalana bajomedieval en el Archivo Histórico de Protocolos de Zaragoza." *BRABL XLV* (1995-96): 231-238.
- Nicol, D. M. *The last centuries of Byzantium*. Cambridge University Press, 1993.
- Olivar, M. *Francesc Eiximenis. Contes i faules*. Barcelona: Barcino, 1925.
- Pacheco, A. *Història de Jacob Xalabín*. Barcelona: Barcino, 1964.
- Par, A. "Acotacions lingüístiques i d'estil a clàssichs menors catalans." *Anuari de l'Oficina Romànica* 4 (1931): 171-187.

- Paviot, J. *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient (fin XIVe siècle-XV siècle)*. Paris: Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2003.
- Pertusi, A. "Premières études en Occident sur l'origine et la puissance des Turcs." *Bulletin de l'AIÉSEE* X (1972): 49-94.
- . "Le Notizie sulla organizzazione amministrativa e militare dei Turchi nello 'Strategicon adversum turcos' di Lampo Birago (c.1453-1455)." En *Studi sul medioevo cristiano offerti a Raffaello Morghen*. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1974. 669-700.
- . *La caduta di Costantinopoli. I Le testimonianze dei contemporanei. II L'eco nel mondo*. Venècia: Fondazione Lorenzo Valla/Mondadori, 1976.
- Piccolomini, E. S. *Descripción de Asia*. D. F. Sanz ed. Madrid: CSIC, 2010.
- Popeanga, E. & J. M., Ribera Llopis. "Sobre una nota de Nicolae Iorga." *Revista de Filología Románica* III (1985): 297-304.
- Pujol, J. *La memòria literària de Joanot Martorell*. Barcelona: Curial/PAM, 2002.
- Ravegnani, G. *Bizancio y Venecia*. Madrid: Antonio Machado, 2011.
- Redondo, J. "El gènere i les fonts de la *Història de Jacob Xalabín*." *eHumanista* 25 (2013): 276-314.
- Riquer, M. (1964) *Història de la Literatura catalana*. Barcelona: Ariel, 1964.
- . *L'arnès del cavaller*. Barcelona: Ariel, 1968.
- Rubió i Lluch, A. *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409)*. M. T. Ferrer i Mallol pròl. Barcelona: IEC, 2001.
- . *El record dels catalans en la tradició popular, històrica i literària de Grècia*. Barcelona: Curial/PAM, 2001a.
- Runciman, S. *Historia de las cruzadas*. Madrid: Alianza, 1973.
- Sait Sener, M. "Las soluciones catalanas para el léxico extranjero en la *Història de Jacob Xalabín*." *RLLCGV XVIII* (2013): 15-24.
- Sanson, M. *Lettere amoroze e galanti*. Roma: Carocci, 2005.
- Schiltberger, J. *Captif des Tatars*. J. Rollet trad. Toulouse: Anacharsis (2008).
- Setton, K. M. *Los catalanes en Grecia*. Barcelona: Aymà, 1975.
- Sphrantzes, G. *The Fall of the Byzantine Empire*. M. Philippides trad. i pròl. Amherst: The University of Massachusetts Press, 1980.
- Sokoloff, M. *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic*. Bar Ilan University Press/The John Hopkins University Press, 2002.
- Solà-Solé, J. M. "La *Història de Jacob Xalabín* i el món àrab." En *Catalan Studies. Volume in memory of Josephine De Boer*. Barcelona: HISPAM, 1977. 214-222.
- Soltanieh, J. *La vie et la cour de Tamerlan*. J. F. Kosta-Théfaine trad. Paris: Éditions Cartouche, 2012.
- Stanojevic, S. "Die Biographie Stefan Lazarevic's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle." *Archiv für slavische Philologie* 18 (1896): 409-472.
- Taeschner, F. & P. Wittek. "Die Vezirfamilie der Gandarlyzade (14/15Jhd.) und ihre Denkmäler." *Der Islam. Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients* 19 (1896): 60-115.
- Tafur, P. *Andanças e viajes de un hidalgo español*. M. Jiménez de la Espada ed. Barcelona: El Albir, 1982.
- Valriu, C. "Els motius d'arrel folklòrica a la *Història de Jacob Xalabín*." *Revista de l'Alguer* IV, 4 (1993): 191-196.
- Vatin, N. & G., Veinstein. *Le Sérail ébranlé. Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans ottomans XIVe-XIXe siècle*. Paris: Fayard, 2003.
- Wittek, P. *La formation de l'Empire ottoman*. Londres: Variorum Reprints, 1982.

Yerasimos, S. *Les voyageurs dans l'empire ottoman (XIV-XVI siècles)*. Ankara: Publications de la Société Turque d'Histoire. 117, 1991.